

УДК 343.14

М. М. Стоянов

СИСТЕМА ПРАВИЛ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) 2012 р. вперше надав легальне визначення допустимості доказів. Однак правила допустимості доказів через їх універсальність у кримінальному провадженні в тексті КПК України не систематизовано, а розміщено в різних його розділах і главах. У зв'язку із цим виникає необхідність у систематизації правил допустимості доказів для полегшення їх правозастосування.

Метою статті є систематизація правил допустимості доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що поняття допустимості доказів у науці кримінального процесу визначається більшістю сучасних фахівців через встановлення переліку умов (критеріїв, підстав, компонентів, елементів, правил) допустимості отриманих відомостей про факти [1, с. 57–58; 2, с. 27]. З таким підходом варто погодитись, зазначивши лише, що розбіжності в питанні визначення самого застосованого авторами терміна не мають принципового значення, за змістом вони виступають синонімічними термінами.

Викладені критерії (компоненти, елементи) допустимості з незначними текстуальними відмінностями з різним ступенем деталізації (іноді два об'єднуються в один) визнаються майже однотайно в науковій процесуальній літературі.

Аналіз дискусійних питань про зміст кожного критерію дозволяє зробити висновки про те, що вчені-процесуалісти встановлюють різні критерії дослідження доказів із точки зору їх допустимості. Водночас майже всі фахівці наводять серед умов допустимості доказів у кримінальному провадженні такі складові елементи: належний суб'єкт, належний спосіб, належне джерело, належну форму закріплення відомостей про факти.

М.М. Кіпніс визначає допустимість як сукупність умов, передбачених законодавством для здійснення процесуальних дій, їх послідовність, порядок закріплення й оформлення процесуальних дій, процесуальні строки [2, с. 5].

А.А. Костаков розрізняє три критерії допустимості доказів: 1) законність джерела фактичних даних; 2) законність способу отримання фактичних даних; 3) законність закріплення фактичних даних [3, с. 6–12].

К.Б. Калиновський та О.В. Смірнов серед критеріїв допустимості доказів виділяють, крім належного суб'єкта доказування, належного джерела доказів, належного способу збирання доказів і законної процесуальної форми збирання доказів, також законну процедуру перевірки доказів [4, с. 190]. Вважаємо, що визнання недопустимими відомостей у цілому обумовлюється порушенням загальних правил допустимості, які зведено до правил про необхідність належного джерела, належного суб'єкта й належної процесуальної форми збирання доказів. В аспекті останньої вимоги вважаємо неправильним твердження про необхідність віднесення до умов

допустимості доказів належної процедури перевірки доказів. Набуття відомостями про факти властивості допустимості як відповідності встановленій процесуальній формі відбувається під час збирання доказів. Проте з огляду на положення КПК України 2012 р. порушення процесуальної форми під час перевірки (дослідження) доказів також мають своїм наслідком його недопустимість. Зокрема, ст. 290 КПК України встановлено процесуальний порядок відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження. При цьому якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї норми, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази (ч. 12 ст. 290 КПК України). Крім того, ч. 2 ст. 23 КПК України встановлено, що не можуть бути визнані доказами відомості, які містяться в показаннях, речах і документах, що не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України (ідеться, наприклад, про показання свідків чи потерпілих, наданих у порядку ст. 225 КПК України).

У розвиток вказаної позиції варто додати думку Г.М. Резніка [5, с. 19], що під час визначення допустимості доказів має місце підведення ознак, які характеризують процесуальну форму доказів, під норми кримінально-процесуального права, що означає, що питання про допустимість доказів має вирішуватись не за внутрішнім переконанням, а шляхом простого застосування права.

У сучасній юридичній літературі існує думка, що допустимість є властивістю як доказів, так і їх процесуальних джерел [6, с. 183]. Натомість інші автори подібне роздвоєння поняття допустимості вважають зайвим. Так, розділяючи оцінку доказів і їх процесуальних джерел, С.М. Сівочек акцентує увагу, що більш точним є те, що допустимість є властивістю не доказів (відомостей про факти), а їх процесуальних джерел [7, с. 10].

Таку позицію вважаємо дискусійною. Більш правильним здається розуміти під допустимістю саме властивості доказу, що виражається у вимозі дотримання вказівок кримінально-процесуального закону щодо суб'єктів, джерел, способів і порядку збирання (отримання, закріплення, приєднання до справи) відомостей про факти, які дають можливість використовувати їх для встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [8, с. 9]. Тобто допустимість – це відповідність доказу вимогам кримінально-процесуального права, наявність належної процесуальної форми.

На основі детального аналізу теоретичної сутності категорії допустимості доказів необхідно визначити, що кримінально-процесуальний інститут допустимості доказів утворено групами правил, що визначають поняття доказу та його допустимості, способи й порядок збирання доказів (тобто надання їм процесуальної форми), коло суб'єктів, правомочних збирати докази в кримінальному провадженні, та коло суб'єктів, уповноважених вирішувати питання про визнання доказів недопустимими, а також процесуальний порядок ухвалення такого рішення та його процесуальну форму.

Торкаючись питання правової регламентації допустимості доказів, необхідно відзначити, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України містить визначення поняття допустимості доказів (ст. 86 КПК України), проте не виділяє,

за винятком випадків істотного порушення прав і свобод людини (ст. 87 КПК України), критерії вирішення питання про недопустимість доказів. Крім того, висновок про визнання за доказами цієї невід'ємної ознаки постає з положень класичної теорії доказів, зі змісту ч. 3 ст. 62 Конституції України (норми про неможливість обґрунтування обвинувачення на доказах, отриманих незаконним шляхом) та ч. 1 ст. 84 КПК України (легальне поняття доказів). У цілому ж норми, що прямо чи опосередковано стосуються допустимості доказів, хаотично розташовуються в тексті чинного КПК України.

Кримінально-процесуальний закон не містить конкретних умов допустимості доказів. Водночас український законодавець здійснює формулювання правил допустимості доказів як у позитивній (визначення поняття допустимості, допустимих джерел доказів), так і в негативній (визначення окремих підстав недопустимості отриманих відомостей про факти) формі. Визначаючи правила допустимості отриманих відомостей у позитивній формі, законодавець прагне вказати загальну спрямованість процесу доказування на дотримання режиму законності процесуальної діяльності в цілому. Однак із позиції юридичної техніки акцент правової регламентації все-таки зводиться до встановлення недопустимості доказів.

Негативний метод регулювання допустимості доказів здійснюється законодавцем двома шляхами: включенням прямої заборони в текст кримінально-процесуального закону або включенням непрямої заборони, коли формулюються норми загального характеру, з яких умови й випадки недопустимості визначеної інформації постають наслідками.

К.І. Сутягін, визнаючи специфіку дії інституту допустимості в кримінальному й цивільному процесі, пов'язує перший переважно з негативним методом регулювання, а другий – з позитивним. При цьому позитивний метод припускає, що для встановлення деяких обставин необхідні визначені докази [9, с. 27]. Учений вбачає зв'язок позитивного методу регулювання допустимості зі спадщиною формальної системи доказів. Принцип вільної оцінки, не усуваючи інститут допустимості доказів, водночас забороняє обумовлювати допустимість тих чи інших доказів характером досліджуваних фактичних обставин («жодний доказ не має заздалегідь встановленої сили») [9, с. 28].

Таке твердження знаходить підтримку в багатьох авторів. Так, важливим у законодавчому визначенні свободи оцінки доказів, на думку Н.М. Пілюгіної, є положення, відповідно до якого закон, вказуючи перелік джерел доказів, з яких можуть бути отримані відомості, необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, водночас не визначає, якими саме доказами повинні встановлюватися складові елементи предмета доказування. Свобода оцінки доказів, на переконання вченого, виключає визначення заздалегідь сили тих або інших доказів, їх переважного значення, якісної й кількісної характеристики окремих доказів і всієї їх сукупності в цій справі [10, с. 17].

Таку позицію цілком логічно спростовують деякі автори, які визначають, що певні обставини можна встановити лише на підставі висновку експерта [11, с. 230; 12, с. 252]. Відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язаний звернутись до експерта для проведення експертизи щодо таких питань:

1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумніви щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ст. 242 КПК України). На це звертає увагу Пленум Верховного Суду України в Постанові «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8, вказавши, що акти та інші документи, у тому числі відомчі, у яких зазначаються обставини, встановлені із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, розмір нестачі матеріальних цінностей), не можуть розглядатись як висновок експерта та бути підставою для відмови в призначенні експертизи.

Доречним у цьому разі буде наведення прикладу із судової практики. Незважаючи на те, що приклад наведено на підставі Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., у цілому такий підхід є властивим також практиці застосування нового кримінального процесуального законодавства. Так, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах в ухвалі від 12 лютого 2009 р. зазначила: «Суд першої інстанції обґрунтував висновок про ступінь тяжкості заподіяних потерпілим тілесних ушкоджень недопустимим доказом – даними актів їх судово-медичного освідчування. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 76 КПК України для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень обов'язково призначається експертиза. Як вбачається з матеріалів порушеної в порядку ст. 27 КПК України кримінальної справи щодо ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 125 Кримінального кодексу України, суд усупереч цим вимогам закону не призначив судово-медичну експертизу для визначення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, виявлених у ОСОБА_2, ОСОБА_4 та ОСОБА_3, а свої висновки про наявність у цих осіб легких тілесних ушкоджень обґрунтував даними актів їх судово-медичного освідчування. Водночас дані вказаних актів не мають доказового значення, оскільки вони не відповідають вимогам ч. 2 ст. 65 КПК України» [13].

В аспекті наведеного необхідно зазначити, що розуміння такого компоненту допустимості доказів, як належне джерело, трактується науковцями, як правило, винятково як законність отримання доказів лише з передбачених законом джерел (ч. 2 ст. 84 КПК України). Проте це не зовсім так. Належність джерела означає також відповідність відомостей про обставини злочину відповідному передбаченому законом процесуальному джерелу доказів. Тому вважаємо правильними твердження фахівців, які зазначають, зокрема, що інформація, яка має відношення до справи, відомої певній особі, може бути отриманою з такого джерела, як показання свідка, а якщо це інформація, якою володіє особа, якій було злочином заподіяно моральну, матеріальну чи фізичну шкоду, то джерелом доказів будуть показання потерпілого [12, с. 252].

Варто також додати, що, на відміну від кримінального процесуального права, інші процесуальні галузі права України містять норми, відповідно до яких обста-

вини справи, які за законом мають бути підтвердженими певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (ч. 2 ст. 59 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 4 ст. 70 Кодексу адміністративного судочинства України, ч. 2 ст. 34 Господарського процесуального кодексу України). З огляду на викладене вважаємо за доцільне закріпити подібне положення також у тексті КПК України.

Новелою кримінального процесуального законодавства є встановлення правил допустимості показань із чужих слів. Показаннями із чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. Варто зазначити, що положення, якими визначаються умови використання показань із чужих слів, містяться також у законодавстві деяких інших країн (наприклад, у ст. VIII Федеральних правил про докази Сполучених Штатів Америки).

У ч. 2 ст. 97 КПК України викладено умови допустимості показань із чужих слів як джерела доказів у кримінальному провадженні. Крім загальних умов до законності отримання доказів, КПК України зобов'язує суд враховувати такі фактори: значення пояснень і показань (у разі їх правдивості) для з'ясування певної обставини та їх важливість для розуміння інших відомостей; інші докази, які подавалися чи можуть бути поданими; обставини надання первинних пояснень, що викликають довіру щодо їх достовірності; переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень; складність спростування пояснень, показань із чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовуються; співвідношення показань із чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання; можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту. При цьому кримінальне процесуальне законодавство не ставить в обов'язкову залежність допустимість показань із чужих слів від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення. Необхідно зазначити, що визнання показань із чужих слів допустимими доказами під час виконання всіх наведених умов є все-таки дискреційним повноваженням суду. При цьому ні слідчий, ні прокурор таким повноваженням не наділяються.

Варто додати, що КПК України також зазначає, що суд має право визнати неможливим допит особи, яка надала первинні пояснення, за таких умов: 1) вона відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу; 2) вона відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання; 3) вона не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; 4) вона перебуває за кордоном та відмовляється давати показання.

КПК України встановлює, що суд може визнати доказами показання із чужих слів, якщо сторони кримінального провадження погоджуються визнати їх доказами. З огляду на зміст коментованої норми згода потерпілого (його представника) у такому разі не є обов'язковою умовою допустимості показань із чужих слів. Винятком із правила про необхідність узгодження позицій сторін є положення, викладене в ч. 5 ст. 97 КПК України, відповідно до якої суд має право визнати допустимим доказом показання із чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив чи сприяв створенню обставин, за яких особу не може бути допитано.

При цьому судові рішення не можуть обґрунтовуватись лише показаннями із чужих слів. Законність та обґрунтованість судового рішення має визначатись у такому разі підтвердженням показань із чужих слів системою інших належних, допустимих і достовірних доказів.

Висновки. Таким чином, незважаючи на легальне визначення поняття допустимості доказу та наведення орієнтовного переліку випадків визнання доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, недопустимими, необхідно констатувати, що правила допустимості (недопустимості) доказів не систематизовано в КПК України. З одного боку, це пояснюється тим, що вся кримінальна процесуальна діяльність так чи інакше поєднується з доказовою діяльністю суб'єктів кримінального провадження, а з іншого – формалізм у визначенні підстав визнання відомостей недопустимими полегшує правозастосування та сприяє, зрештою, досягненню завдань кримінального провадження.

Література

1. Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе / В.В. Золотых. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 288 с.
2. Кипнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М. Кипнис. – М. : Юристъ, 1995. – 128 с.
3. Костаков А.А. Допустимость и принадлежность доказательств : [конспект лекции] / А.А. Костаков. – Л. : Ин-т усовершенствования следственных работников, 1991. – 16 с.
4. Уголовный процесс : [учебник] / [А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский] ; под общ. ред. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2008. – 704 с.
5. Резник Г.М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Г.М. Резник. – М. : Юридическая литература, 1977. – 117 с.
6. Барабаш А.С. Механизм установления свойств и характеристик доказательств / А.С. Барабаш // Вестник Красноярского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2005. – № 6. – С. 181–185.
7. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.М. Сівочек ; Нац. академія внутр. справ України. – К., 2003. – 17 с.
8. Гридчин А.А. Обеспечение допустимости доказательств на предварительном следствии: процессуальные вопросы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.А. Гридчин ; Юрид. ин-т МВД России. – М., 1999. – 21 с.
9. Сулягин К.И. Основания и процессуальный порядок исключения недопустимых доказательств в ходе досудебного производства по уголовному делу : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / К.И. Сулягин ; Санкт-Петербургский ун-т МВД России. – СПб., 2007. – 213 с.
10. Пилюгина Н.Н. Свобода оценки доказательств в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н.Н. Пилюгина ; Саратовский юрид. ин-т МВД России. – Саратов, 2007. – 22 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одісей, 2013. – 1104 с.
12. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одісей», 2009. – 815 с.
13. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3110860>.

Анотація

Стоянов М. М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню системи правил допустимості доказів у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Умови допустимості доказів класифіковано з використанням формально-юридичного методу наукового пізнання. Обґрунтовано виділення такого компоненту допустимості, як належне дослідження доказів. Вказано на необхідність систематизувати правила допустимості доказів шляхом викладення критеріїв допустимості в одній статті Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: доказування, докази, допустимість доказів, критерії допустимості.

Аннотация

Стоянов М. М. Система правил допустимости доказательств в уголовном производстве Украины. – Статья.

Статья посвящена исследованию системы правил допустимости доказательств по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины. Условия допустимости доказательств классифицированы с применением формально-юридического метода научного познания. Обосновано выделение такого компонента допустимости, как надлежащее исследование доказательств. Указано на необходимость систематизировать правила допустимости доказательств путем изложения критериев допустимости в одной статье Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: доказывание, доказательства, допустимость доказательств, критерии допустимости.

Summary

Stoyanov M. M. The system of rules of admissibility of evidence in criminal proceedings of Ukraine. – Article.

The article is devoted research of the system of rules of admission of proofs on the new Criminal Procedural Code of Ukraine. The terms of admission of proofs are classified with the use of formal-juridical method of scientific cognition. The selection of such component admission as proper research of proofs is grounded. A necessity to systematize the rules of admission of proofs by exposition of criteria admission in one article of the Criminal Procedural Code of Ukraine is indicated.

Key words: proving, proofs, admission of proofs, terms of admission.

УДК 343.140.02

В.К. Волошина

ПРИНЦИП ВІЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ ТА ЙОГО РОЛЬ У ДОКАЗУВАННІ

Проблемам оцінки доказів юридична наука завжди приділяла пильну увагу. Принципові моменти зазначеної тематики, в тому числі питання, пов'язані зі свободою оцінки доказів, знайшли відображення в працях А.В. Агутіна, А.С. Александрова, В.Д. Арсеньєва, А.М. Баранова, Б.Т. Безлепкіна, В.П. Божьєва, Р.С. Белкіна, А.Р. Белкіна, Л.Є. Владімірова, В.Г. Глебова, Н.А. Громова, А.А. Давлетова, Є.А. Долі, В.І. Зажицького, З.З. Зінатулліна, Л.М. Карнеєвой, Н.М. Кіпніса, Н.Н. Ковтуна, Л.Д. Кокорєва, А.Ф. Лубіна, П.А. Лупинської, П.Г. Марфіцина, Т.З. Москалькової, Н.Н. Полянського, М.П. Полякова, Н.Н. Розіна, В.М. Савіцького, А.И. Трусова, В.Т. Томіна, Ф.Н. Фаткулліна, І.Я. Фойницького, С.А. Шейфера, П.С. Елькінд, М.Л. Якуба та ін.

Метою даного дослідження є визначення принципу вільної оцінки доказів як самостійного принципу кримінального провадження, з'ясування його змісту, спів-